

शैक्षणिक दृष्टिले कक्षा १० को नेपाली किताबमा
समाविष्ट कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन

त्रिभुवन विश्वविद्यालय शिक्षाशास्त्र सङ्काय , नेपाली भाषा शिक्षा
विभागअन्तर्गत स्नातकोत्तर तह, दोस्रो वर्षको नेपाली शिक्षा
विषयको (नेपा.शि.५९८) पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत
शोधपत्र

शोधार्थी

जीतबहादुर कटुवाल

त्रि.वि. दर्ता नं. १२७४१-८८

दोस्रो वर्षको रोल नं. २१४०२९९ (२०६५)

क्याम्पस रोल नं. २०३/२०६३-०६४

(२०६७)

सिफारिस-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत सुकुना बहुमुखी क्याम्पस नेपाली भाषा विभाग , स्नातकोत्तर (एम.एड्.) दोस्रो वर्ष, नेपाली शिक्षा विषयको (ने.पा.शि. ५९८) पाठ्यांशको प्रयोजनार्थ प्रस्तुत “शैक्षणिक दृष्टिले कक्षा १० को नेपाली किताबमा समाविष्ट कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन ” शीर्षकको शोधपत्र शोधार्थी जीतबहादुर कटुवालले मेरो निर्देशनमा तयार गर्नु भएको हो । उहाँले लगनशीलताका साथ गर्नुभएको शोधकार्यमा म सन्तुष्टि रहेकाले मूल्याङ्कनका लागि सिफारिस गर्दछु ।

मिति २०६७।६।

शोधनिर्देशक

.....

(उप प्रा. प्रेमप्रसाद भट्टराई)

शोधनिर्देशक

नेपाली शिक्षा विभाग शिक्षाशास्त्र सङ्काय

सुकुना बहुमुखी क्याम्पस

इन्द्रपुर , मा

स्वीकृति-पत्र

त्रिभुवन विश्वविद्यालय, शिक्षाशास्त्र सङ्कायअन्तर्गत सुकुना बहुमुखी क्याम्पस नेपाली भाषा विभाग , स्नातकोत्तर (एम.एड्.) का विद्यार्थी जीतबहादुर कटुवालले तयार पार्नुभएको “शैक्षणिक दृष्टिले कक्षा १० को नेपाली किताबमा समाविष्ट कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन ” शीर्षकको शोधपत्र नेपाली विषयमा स्नातकोत्तर उपाधिका लागि उचित ठहरिएकोले स्वीकृति प्रदान गरिएको छ ।

मिति २०६७।६।१६

मूल्याङ्कन समिति

क्र.सं.	नाम	हस्ताक्षर
१	श्री प्रेमप्रसाद भट्टराई (विभागीय प्रमुख तथा शोध निर्देशक)	
२	प्रा.डा. पारसमणि भण्डारी	बाह्य परीक्षक
३	श्री गेहेन्द्र खनाल	

कृतज्ञता-ज्ञापन

प्रस्तुत शोधपत्र त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पसअन्तर्गत एम.एड्. दोस्रो वर्षको दशौं पत्र(५९८) को प्रयोजन पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको हो ।

नेपालमा कक्षा १देखि १० सम्म नै नेपाली विषय अनिवार्य विषयका रूपमा पढाइ हुन्छ । नेपाली विषयका पाठ्यपुस्तकमा सुनाइ,बोलाई,पढाइ,लेखाइ शब्दार्थ,वाक्य गठन,व्याकरण आदि सिकाइका लागि विभिन्न विधागत पाठहरू र अभ्यास राखिएको पाइन्छ । यस शोधपत्रमा कक्षा १० को नेपाली किताबमा राखिएका कथा विधाका पाठलाई शैक्षणिक दृष्टिले विश्लेषण गरिएको छ । आगामि दिनमा पाठ्यपुस्तकलाई थप परिस्कृत बनाउन र यसपछि हुने यस किसिमका शोध कार्यका लागि यो शोधपत्र सहयोगी बन्ने विश्वास व्यक्त गरिएको छ ।

प्रस्तुत शोधपत्रको तयारीका क्रममा मैले थुप्रै व्यक्तित्वबाट सहयोग पाएको छु । छोटो समयमा यस शोधपत्रलाई पूर्णता दिन अमूल्य सुझाव ,सल्लाह र कुशल निर्देशन गर्नु हुने आदरणीय गुरु तथा सुकुना बहुमुखी क्याम्पसका सहायक क्याम्पस प्रमुख उप प्रा. प्रेमप्रसाद भट्टराई ज्युप्रति हार्दिक कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । साथै सुकुना बहुमुखी क्याम्पस नेपाली शिक्षा विभागका सम्पूर्ण गुरुहरूप्रति पनि कृतज्ञता प्रकट गर्दछु । आफ्नो जीवनकालमा अमूल्य श्रम र साधन खर्चेर अध्ययनका लागि सदैव प्रेरणा दिइरहनुहुने पूज्य पिता स्व. देवबहादुर कटुवाल र माता स्व. पद्मकुमारी कटुवालप्रति सभक्ति श्रद्धाञ्जली अर्पण गर्दछु । मैले दुर्गा माध्यमिक विद्यालय दाम्नाभिटा र सरस्वती उच्च माध्यमिक विद्यालय इटहराका सम्पूर्ण शिक्षक र विद्यार्थीहरूबाट पनि प्रशस्त सहयोग पाएको छु । ती विद्यालय परिवारलाई पनि हार्दिक आभार प्रकट गर्दछु । व्यावहारिक जिम्मेवारी आफूले लिएर अध्ययन र शोधकार्यका लागि समय उपलब्ध गराइदिने मेरी श्रीमती सीता कटुवालप्रति आभारी छु । अन्यमा यस शोधकार्यमा विभिन्न तरिकाले सहयोग गर्नु हुने सबै आदरणीय व्यक्तित्व तथा शुभेच्छुकप्रति पनि कृतज्ञता ज्ञापन गर्दछु ।

शोधार्थी

जीतबहादुर कटुवाल

शोधसार

प्रस्तुत शोधपत्र त्रि.वि. शिक्षाशास्त्र सङ्काय सुकुना बहुमुखी क्याम्पसअन्तर्गत एम.एड्. दोस्रो वर्षको दशौं पत्र(५९८) को प्रयोजन पूरा गर्नका लागि तयार पारिएको हो । यस शोधपत्रको शीर्षक **शैक्षणिक दृष्टिले कक्षा १० को नेपाली किताबमा समावेश गरिएका कथाहरूको विश्लेषणात्मक अध्ययन** रहेको छ । सात अध्यायमा रहेको यो शोधपत्रको सार यसप्रकार रहेको छ ।

अध्याय - एक

यस अध्यायमा शोधको परिचय दिइएको छ । कक्षा १० को नेपाली किताबमा समाविष्ट कथाहरूको पाठ्यक्रमको अनुरूपता पहिल्याउनु , ती कथाहरूलाई कथाहरूलाई छनोट र स्तरणको आधारमा विश्लेषण गर्नु , प्रकृति र संरचनाका दृष्टिले विश्लेषण गर्नु , कथाका पाठको पछिल्लिर दिइएका नमुना अभ्यासहरूको मूल पाठसंगको तालमेलको विश्लेषण गर्नु , सुधारका लागि सुझाव दिनु जस्ता शोधका उद्देश्य रहेका छन् ।

अध्याय - दुई

कथाको सैद्धान्तिक परिचय दिइएको यो अध्यायमा कथाको परिचय ,परिभाषा कथाको अन्य विधासंगको सम्बन्ध , कथाका तत्वरू र कथाको वर्गीकरण प्रस्तुत गरिएको छ ।

अध्याय - तीन

यस अध्यायमा पाठ्यक्रमको परिचय ,परिभाषा भाषापाठ्यक्रम र भाषापाठ्यपुस्तकको परिचय तथा कक्षा १० को नेपाली विषयको पाठ्यक्रम दिइएको छ । यस अध्यायमा कक्षा १० को नेपाली किताबमा राखिएका कथा विधाका पाठहरू पाठ्यक्रमअनुरूप रहेको निष्कर्ष निकालिएको छ ।

अध्याय - चार

यस अध्यायमा कथाको कथावस्तु ,संरचना, शब्दभण्डार आदिको विश्लेषण गरिएको छ । सबैभन्दा लामो कथा 'कर्तव्य ' हो भने छोटो कथा 'न्यायको पक्षमा ' हो । कथामा सर्वाधिक नाम शब्दको प्रयोग देखिन्छ भने विस्मयादिबोधक शब्द न्यून मात्र रहेका छन् ।

अध्याय -पाँच

कक्षा १० को नेपाली किताबमा रहेका कथा विधाका पाठहरूको छनोट र स्तरणका दृष्टिले मूल्याङ्कन गरिएको छ । 'कर्तव्य कथा छनोटका दृष्टिले उपयुक्त मानिएको छ भने कक्षा ११ मा रहेको 'दोषी चस्मा ' र निरस किसिमको 'न्यायको पक्षमा ' छनोटका दृष्टिले उपयुक्त रहेको देखिँदैन । तीन ओटा कथाहरूको रखाइ क्रमका हिसाबले स्तरण मिलेको छ भने एउटै कथाका वाक्य ढाँचा ,शब्दार्थ आदिका हिसाबले कथाको स्तरण नमिलेको देखिन्छ ।

अध्याय -छ

यस अध्यायमा कथाका पाठहरूको पछिल्लिर दिइएका अभ्यासहरूको विश्लेषण गरिएको छ । अभ्यासमा विविधता देखिन्छ । सुनाइ र बोलाइको तुलनामा पढाइ र लेखाइलाई अधिक जोड दिइएको छ । छुट्टै सुनाइ सीप समेट्ने अभ्यास एउटा पनि छैन । अभ्यासमा वस्तुगत प्रश्न पनि समेटिएको छैन । व्याकरण अभ्यास पाठ्यक्रमअनुरूप नै छन् । आगमन विधिको प्रयोग गरी दिइएको छ । व्याकरणलाई मूल पाठसँग सम्बद्ध गराउन खोजिएको छ । समग्रमा अभ्यास विद्यार्थीको स्तर र पाठ्यक्रमअनुरूप रहेको देखिन्छ ।

अध्याय -सात

यस अध्यायमा निष्कर्ष र सुभाष दिइएको छ । यस शोधपत्रमा १४ ओटा निष्कर्ष निकालिएको छ । यस अध्ययनबाट प्राप्त निष्कर्षका आधारमा नौ ओटा सुभाषहरू प्रस्तुत गरिएको छ । रुचिपूर्ण पौराणिक कथालाई पाठ्यपुस्तकमा समावेश गर्नुपर्ने , अभ्यासमा सुनाइ सीपलाई पनि समेट्नु पर्ने , वर्णविन्यासगत शुद्धतामा ज्यादै खाल गर्नु पर्ने, चित्र आकर्षक र किताबमा प्रयोग गरिएको कागज गुणस्तरीय हुनु पर्ने, अन्य कक्षा र तहमा राखिएका कथा राख्नु भन्दा छुट्टै कथा राख्नुपर्ने जस्ता सुभाष दिइएको छ । उक्त निष्कर्ष र सुभाषले सम्बन्धित पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तक लेखक परिमार्जनकर्ता र सम्बन्धित शिक्षकलाई समेत शैक्षणिक दृष्टिले सहयोग पुऱ्याउने विश्वास गरिएको छ ।

संक्षेपीकृत शब्दसूची

अप्र.	अप्रकाशित
दो	दोस्रो
नं.	नम्बर
नि.मा.	निम्नमाध्यमिक
ने.भा.शि.वि.	नेपाली भाषा शिक्षा विभाग
ने.रा.प्र.प.	नेपाल राजकीय प्रज्ञा प्रतिष्ठान
पा.वि.क.	पाठ्यक्रम विकास केन्द्र
प्रा.	प्राध्यापक
पृ.	पृष्ठ
ब.	बहादुर
मा.वि.	माध्यमिक विद्यालय
संस्क.	संस्करण
सम्पा.	सम्पादक
त्रि.वि.	त्रिभुवन विश्वविद्यालय

विषयसूची

अध्याय एक शोधपत्र परिचय

	पृष्ठ
१.१ शोधशीर्षक	१
१.२ शोधको प्रयोजन	१
१.३ समस्याकथन	१
१.४ शोधकार्यको उद्देश्य	२
१.५ पूर्वकार्य समीक्षा	२
१.६ अध्ययनको औचित्य	६
१.७ शोध अध्ययनको सीमाङ्कन	६
१.८ शोधविधि	७
१.९ शोधको रूपरेखा	७

अध्याय दुई

कथाको सैद्धान्तिक परिचय

२.१ कथाको परिभाषा	८
२.१.१ पाश्चात्य साहित्यमा कथा	९
२.१.२ पूर्वीय साहित्यमा कथा	१०
२.१.३ नेपाली साहित्यमा कथा	१२
२.२ कथाका तत्त्वहरू	१४
२.३ कथाको वर्गीकरण	१९
२.४ कथासँग अन्य विधाको सम्बन्ध	२०
२.४.१ उपन्याससँग कथाको सम्बन्ध	२१
२.४.२ कवितासँग कथाको सम्बन्ध	२२

२.४.३ नाटकसँग कथाको सम्बन्ध	२२
२.४.४ निबन्धसँग कथाको सम्बन्ध	२३

अध्याय तीन

पाठ्यक्रमअनुरूपताको स्थिति

३.१ पाठ्यक्रमको परिचय र परिभाषा	२४
३.२ पाठ्यपुस्तकको परिचय र परिभाषा	२६
३.३ विद्यालय तहमा कथा शिक्षणको प्रयोजन	२७
३.४ कथा शिक्षणका विधि र क्रम	२८
३.५ पाठ्यक्रमका उद्देश्य	२९
३.६ साधारण उद्देश्य	३०
३.७ विधाको क्षेत्र र क्रम तालिका	३३
३.८ निष्कर्ष	३६

अध्याय चार

विभिन्न आधारमा कथाको विश्लेषण

४.१ कक्षा १० को नेपाली किताबमा समाविष्ट कथाहरू	३७
४.२ विषयवस्तुगत संरचना	३७
४.२.१ कर्तव्य	३७
४.२.२ दोषी चस्मा	३९
४.२.३ न्यायको पक्षमा	४०
४.३ कथामा प्रयुक्त भाषा	४२
४.३.१ कर्तव्य	४२
४.३.२ दोषी चस्मा	४२
४.३.३ न्यायको पक्षमा	४३

४.४ पाठको लम्बाइ	४४
४.५ वाक्य संरचना	४५
४.६ शब्दभण्डार	४६
४.६.१ कार्यका आधारमा	४६
४.६.२ वर्गका आधारमा	४७

अध्याय पाँच

छनोट र स्तरणका आधारमा

५.१ पाठ्यवस्तु छनोटको अर्थ	४८
५.२ भाषापाठ्यपुस्तकको छनोटको प्रयोजन	४८
५.३ छनोटमा प्रभाव पार्ने तत्व	४९
५.३.१ बाह्य प्रभावकहरू	४९
५.३.२ आन्तरिक प्रभावकहरू	५०
५.४ छनोटका दृष्टिले कक्षा १० को नेपाली कितावमा समावेश गरिएका कथाहरू	५१
५.४.१ कर्तव्य	५१
५.४.२ दोषी चस्मा	५२
५.४.३ न्यायको पक्षमा	५२
५.५ पाठ्यवस्तु स्तरण	५३
५.५.१ पाठ्यवस्तु स्तरणको अर्थ	५३
५.५.२ पाठ्यवस्तु स्तरणको प्रयोजन	५३
५.५.३ स्तरणका तह र प्रक्रिया	५४
५.५.४ स्तरणका दृष्टिले कक्षा १० को नेपाली कितावमा समावेश गरिएका कथाहरू	५५
५.५.४.१ कथाका पाठहरू र विषयवस्तु	५५
५.५.४.२ शब्दभण्डार	५५

५.५.४.३ वाक्यगठन ५६

अध्याय छ

कथामा प्रयुक्त नमुना अभ्यासको विश्लेषण

६.१ शब्दार्थ तथा शब्दभण्डार	५८
६.१.१ कर्तव्य	५८
६.१.२ दोषी चस्मा	५९
६.१.३ न्यायको पक्षमा	६०
६.२ प्रश्नको प्रकृति	६२
६.३ भाषिक सीपको आधारमा अभ्यास	६३
६.४ व्याकरण अभ्यास	६४
६.५ निष्कर्ष	६८

अध्याय - सात

निष्कर्ष र सुभावा

७.१ निष्कर्ष	६९
७.२ सुभावा	७१
७.३ भावी अध्ययनका लागि शोधशीर्षकहरू	७२
८ सन्दर्भ ग्रन्थसूची	७५